

نگاهی به کتاب احیای حکمت

علی اوجبی*

احیای حکمت / علیقلی بن قرچغای خان، با مقدمه دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی؛ تصحیح و تحقیق: فاطمه فنا - احیاء کتاب، مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۷. (۲ جلد؛ ج ۱ طبیعیات، ج ۲ الهیات).

چکیده:

در این نوشتار، نویسنده کوشیده است تا ضمن معرفی اجمالی کتاب احیای حکمت اثر علیقلی بن قرچغای خان به ارزشها و اهمیتهای این کتاب در حوزه فلسفه اسلامی و نیز جالبترین نکات و آراء موجود در آن که در آن وجود دارد و امتیازات تصحیح حاضر اشاره کند.

کلید واژه: احیای حکمت، حدوث، قدم، معاد، طبیعیات، الهیات.

کتاب احیای حکمت اثر علی قلی، فرزند قرچغای خان - از اشراف و امرای حکومت شاه عباس صفوی - یکی از حکمای بزرگ، اما گمنام این دوره است. علی قلی که گویا مدتی نیز والی قم بوده، از محضر استادانی چون ملا رجبعلی تبریزی و احتمالاً آقا حسین خوانساری و شمس الدین گیلانی بهره‌ها برده است.

او نزدیک به سی اثر مهم در حوزه‌های فلسفه، عرفان، کلام و شرح فلسفی بر

* پژوهشگر متون فلسفی و کلامی.

احادیث، از خود به یادگار گذاشته که متأسفانه تاکنون جز احیای حکمت هیچ یک به زیور طبع آراسته نشده و شاید همین موجب گمنامی بیشتر این حکیم سترگ در میان حکمت پژوهان و دانشجویان فلسفه شده باشد.

کتاب احیای حکمت شاهکار فلسفی او به شمار می‌آید؛ زیرا در این اثر که یک دوره منطق، الهیات و طبیعیات است، اندیشه‌های فلسفی استاد خویش ملاً رجبعلی تبریزی را که سخت تحت تأثیر فلسفه مشاء است، به زبان فارسی به خوبی تقریر کرده است.

اهمیت این اثر از سه جهت است:

۱. زبان. در میان متون فلسفی، موجود کمتر اثری در این حجم به زبان فارسی نگاشته شده است؛

۲. تقریر یک دوره کامل حکمت مشاء؛

۳. منبعی برای آشنایی با اندیشه‌های حکیم ملاً رجبعلی تبریزی.

کتاب احیای حکمت از حیث تبویب و فصل بندی، شباهت بسیاری به شفای بوعلی دارد.

جلد اول کتاب در طبیعیات است با ۶ باب اصلی:

باب اول: در اثبات ترکیب اجسام بسیط از ماده و صورت

باب دوم: در تعداد اجسام بسیط سماوی و عنصری

باب سوم: در اجسام ممزوجه غیر مزاجی و آثار حادثه در باطن

باب چهارم: در اجسام مزاجیه و احوال آنها

باب پنجم: در حقیقت نفس جزئی و احوال و اقسام آن

باب ششم: در حقیقت نبوت و امامت و حجج الهی

و اما جلد دوم در الهیات نیز دارای ۶ باب بدین شرح است:

باب اول: در مبانی الهیات

باب دوم: در اثبات واجب الوجود

باب سوم: در توحید واجب الوجود

باب چهارم: در عینیت صفات واجب با ذات

باب پنجم: در اثبات عقول و نفوس سماوی

باب ششم: در چگونگی صدور پدیده‌ها از واجب تعالی

از جمله نکات جالب این کتاب می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. در باب حدوث و قدم عالم، پس از طرح نظریه حدوث زمانی متکلمان و حدوث ذاتی فلاسفه، به حدوث دهری میرداماد می‌پردازد. گرچه این نظر را می‌پذیرد، اما تصریح می‌کند که بیان او کامل‌تر از بیان میرداماد است؛ و بعد به تبیین کاستی‌های نظریه حدوث دهری میرداماد پرداخته که قابل توجه و تأمل است.

۲. در باب معاد، به دو نوع معاد عقلانی و یک نوع معاد جسمانی قائل است. او معاد جسمانی را به بازگشت نفس به بدن حسی عینی که قبلاً متلاشی شده تعریف می‌کند و تصریح دارد که حکمای پیشین تنها از طریق دلیلهای نقلی به اثبات معاد جسمانی پرداخته‌اند. سپس خود دلیلی ارائه می‌کند و از شارع برای ارائه این دلیل جایزه می‌خواهد. خلاصه دلیل وی چنین است: اگر عدم عود نفوس حیوانی یا انسانی به بدن عنصری مثل بدن عنصری سابق جایز باشد، لازم می‌آید که حقّ مظلوم از ظالم ستانده نشود و در اجرای عدالت الهی اهمال شود؛ و چون اهمال در عدالت الهی محال است، پس معاد جسمانی ضروری است.

۳. او همچون استادش، منکر قاعده مشهور «امتناع صدور کثیر از واحد» است و همانند متکلمان بر این باور است که صدور کثرات از واحد، مستلزم ترکیب و عدم بساطت واجب نیست و هیچ محالی از آن لازم نمی‌آید.

۴. در باب گونه‌های علت، در کنار تصریح به چهار قسم مشهور و اصلی علت - یعنی علت فاعلی، غایی، مادی و صوری - ۲۵ قسم برای علت ارائه می‌کند.

۵. در باب جعل، برخلاف نظریه مشهور، معتقد است که متعلق جعل، ماهیت است نه وجود.

احیای حکمت در قالب ۲ مجلد: جلد اول در طبیعیات شامل ۷۵۴ صفحه و جلد دوم در الهیات با ۶۲۰ صفحه به کوشش سرکار خانم دکتر فنا، به نیکویی تصحیح و از سوی مرکز نشر میراث مکتوب منتشر شده است.

از جمله امتیازات این چاپ، افزون بر مقدمه محققانه مصحح در شرح حال و آرای علی قلی، می‌توان به مقدمه دکتر دینانی، فهرس فنی کتاب، مأخذیابی‌های دقیق و مفصل اقوال اشاره کرد.

سخن را با عبارات مصنف در توصیه به دانشجویان و علاقه‌مندان به فلسفه پایان

می‌برم. او در فصل دوم مقاله سوم رساله آغاز و انجام قدسی می‌گوید:
 اگر کسی طالب حکمت عامه باشد، کتاب احیای حکمت ما را بخواند... در
 مطالب و مسائل این کتب [= کتابهای فلسفه] کما ینبغی فکر تام و خالص
 نمی‌توان کرد مگر به تهذیب اخلاق ذمیمه و تهذیب اخلاق ذمیمه نمی‌توان کرد
 مگر به حصول میل و محبت مفرط و شوق و عشق قاهر به عالم عقلی و الهی؛ و
 میل مفرط و قاهر حاصل نمی‌شود مگر به کثرت تخیل و تصور و تذکر به حسن
 عالم عقلی و به کثرت تلاوت قرآن مجید و ترنم به دعاهاى مأثوره از ائمه
 معصومین (ع) به آواز حزین و ألحان شجین و آیین و استماع مواعظ و حکم از
 احادیث ائمه و کلام عرفا و حکمای الهیین.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی